

Галина Ільсва, докторант

**Життя на чужині
(до проблем пізнання
української еміграційної прози).**

XX століття — унікальний період української культури, літератури зокрема. Її феномен полягає в неординарності, різноманітності й багатстві концепцій сприймання людини та суспільства. Домінантою мозаїчної панорами українського письменства другої пол. XX віку було відтворення глибокого контрасту між гуманізмом та жорстокістю епохи; розмаїттям течій, напрямків, стилів та угруповань; між палкою романтикою вітаїзму і викликаним політикою геноциду нації принизливим топтанням людського ества; "суспільною шизофренією" класового фанатизму і відстоюванням загальнолюдських цінностей. Безумовно, перелік цих полярностей можна було б продовжити. Особливо після Другої світової війни як на "літературних полях" Радянської України, так і в мистецьких еміграційних колах. І саме проза, романістика зокрема, стала енциклопедією життя, правдивим історичним документом, відображенням моторошної епохи, що поглинула цвіт української нації,

Трагізм епопеї українського народу, його панорамного письменства досягнув тоді свого апогею. Руїни, залишені добою великого терору, породжували розпуку, безвихідь, втрату ілюзій та зневіру в ідеалах. Часи військового лихоліття поглибили суперечності літературного процесу. Українство як етнокультурна цілісність "розпоршилось" по "Європах та Америках", зберігаючи національну самобутність в побуті, мові, звичаях та у творчості митців. Історична пам'ять, традиція, ментальність стали джерелом, яке впродовж багатьох десятиліть живило свіжим струменем кілька поколінь українського зарубіжжя й породжувало появу визначних зразків матеріально-духовної культури нашого народу.

Згадаємо хронологію подій. Доба радянської інквізиції спричинила появу кількох хвиль української еміграції. Перша розпочалась ще у XIX ст. й тривала до початку I-ої світової війни, друга — це період міжвоєнних репресій, коли перспективні осередки української культури були приречені рано чи пізно на загибель, і третя — після Другої світової війни. Першу хвилю вітчизняної діаспори (в основному до Канади та Сполучених Штатів) склали в більшості українські заробітчани, втікаючи від злиднів, податків, жажливих соціально-економічних умов на рідній землі. Друга хвиля була простимульована подіями на Західній Україні, падінням Австро-Угорщини, частковим розподілом українських територій державами-сусідами, а також збільшена кількісно за рахунок втікачів зі сталінських концтаборів. Третя носила винятково політичний характер. Кожен вигнанець за тогочасною радянською термінологією вважався "ворогом народу", насправді ж його сином, дочкою чи близьким родичем. Більшість з них — учасники визвольних змагань, українських патріотичних Збройних Сил, зокрема, воїни УПА, а також радянські військовополонені, "непмани", що втратили приватне майно на Батьківщині. Серед них траплялись й політично дезорієнтовані, були просто налякані сталінським терором й геноцидом проти українців, були ті, хто чудом уцілів в тюрмах та на засланнях і не хотів потрапити туди знову, були учасники підпілля, а також мільйони насильно депортованих з України за окупації. На щастя, значна когорта митців слова зуміла уникнути долі кількохсот літераторів, що стали жертвами катівень НКВС в 20-30 рр. XX віку. Відірвані від рідної землі, в чужому оточенні письменники-емігранти зуміли зберегти іскру національної самобутності таланту нашого народу. Їхні твори — це своєрідна кардіограма духовного биття серця значної частини української інтелігенції, складного періоду очорнення й забуття, відлиг і стагнації. Він пов'язаний і емоційно стимульований активним пробудженням національної свідомості та необхідністю вироблення нових шляхів розвитку культури, зокрема і літератури

Сталось те, що передбачав Михайло Грушевський: "Єдине, на що може придатись взагалі писане слово — подати один одному руки через простір місця, часу і всі життєві перегороджі перед лицем тої вічності, що прозирає до нас з мовчазної безодні зоряного неба [1, 120]. І справді, вирвавшись з лабет контролю та застою, діаспора підняла на

високий рівень українське письменство. Це унікальний випадок розквіту національної культури за межами свого дому, який не знає аналогу у світі. Україна, втративши державність, опинилась у становищі колонії. Культура колонізованого народу втрачає повноту і цілісність, українську ж прямо обмежували й принижували. Творчість митців вітчизняного зарубіжжя стала оазисом, не забрудненим ідеологічними директивами, не підлягаючи саркофагові однопартійної диктатури. Українські митці за кордоном жили і творили в незвичайних обставинах. Праця, найчастіше, не за фахом, людське приниження й ностальгія за материнським домом, громадяни без держави — ось доля емігранта на чужій землі. Мучили невідступне бажання повернутися на Україну і страх перед насильницькою репатріацією в СРСР. Роздвоєння душі, роздвоєння думок. Екзистенційний конфлікт особистості, що спричинював подекуди депресію аж до психоматичних захворювань (Т. Осьмачка), замкнутість до аскетизму, відчуження (В. Барка).

Для нашої розмови важливо те, що протягом кількох десятиліть українська діаспора в Західній Європі, в Канаді, США, Австралії, країнах Південної Америки створила значні наукові, культурні й мистецькі цінності. Можна по-різному ставитись до цих цінностей та їх творців, але, насамперед, їх треба знати. Бо сьогодні без цього немає повноцінного уявлення про українську національну культуру взагалі, адже "...еміграційна проза — це література з певною місією — місією втримання й плекання духовних вартостей... Прадавні абсолюти часто прибирають нову форму і потверджують вічну правду. Глибока християнська віра... продовжує відігравати важливу роль" [2, 45]. В силу історичних обставин тільки протягом останнього десятиріччя повертаються в "материкову літературу" майже невідомі на Україні імена митців, котрих через політичну нещадність було викреслено з національного культурного життя. Ціла "літературна держава на чужині" (О. Астаф'єв) повертається до своїх витоків. Вилучення із літератури будь-якого явища чи індивідуального письменницького слова загалом унеможлиблює структурну цілісність процесу культурного розвитку, в якому все взаємозумовлене. Тому надзвичайно на часі поява у видавничих планах ще донедавна прикутих до стелажів архівів заборонених рукописів, збирання по численних спецсховах і приватних зібраннях творів письменників, романів і повістей,

що чекають прочитання, систематизації й літературознавчого осмислення.

Відрадно, що за роки незалежності держави "Україна" побачив світ ряд хрестоматій та історій літератури, завдяки саможертвній праці сучасних науковців. Це, зокрема: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ віку в 4-ьох томах "Українське слово" (К. , 1994-95), 2-ох томна академічна "Історія української літератури поч. ХХ ст." (К. , 1993-1995, перевид. 1998) тощо. На базі Ніжинського педуніверситету створена й втілюється в життя видавнича програма "Література діаспори", за планом якої під редакцією проф. О. Ковальчука та доц. О. Астаф'єва вийшло друком 2 монографії, понад 10 посібників та літературно-критичних розвідок з історії еміграційної літератури (твори Д. Нитченка, І. Качуровського, П. Одарченка тощо), книги листів У. Самчука, Д. Гуменної, М. Ореста та ін. Велику роботу у висвітленні та характеристиці творів українського зарубіжжя ведуть літературознавці М. Жулинський, В. Дончик, Ю. Ковалів, М. Ільницький, Р. Гром'як, Г. Сивокінь, Т. Салига, Ф. Погребенник, П. Сорока, а також критики еміграції Ю. Шевельов, М. Мушинка, Ю. Бойко, М. Неврлі, Л. Рудницький, М. Ласло-Куцок та ін.

Щоб осмислити хоча б узагальнено творчу атмосферу на еміграції минулих десятиліть, потрібно чітко уявити картину мистецьких, ідеологічних та соціальних стосунків в колах української діаспори того часу. Глянути на минулу дійсність з позицій сучасності, адже "історична дистанція" (Є. Прохоров) схиляє до певних об'єктивних оцінок літературного процесу.

Закінчилась Друга світова війна. Українське емігрантство згорьоване, без засобів до існування пробує об'єднатись в громади. Повсюдно виникають українські товариства, спілки, політичні осередки та церковні організації. Політичні протистояння в ідеях, вірі. Пліч-о-пліч живуть і працюють бандерівці, мельниківці, греко-католики та православні, "східняки" й "західняки", колишні в'язні Гулагів — працівники радянської партноменклатури і воїни дивізії СС "Галичина". Окрім того, отримують волю "заручники" таборів смерті, робітники й селяни, віддані фашистам в найми, з'являються нові біженці серед "завойовників" із лав Червоної Армії. Табори "Ді-Пі" заповнили територію Європи. Інтелектуальне ядро талановитих емігрантів зосередилось саме на цьому континенті. Природно, що в такій непростій післявоєнній

ситуації письменство прагнуло об'єднатись. Так, 1945 року в німецькому Нюрнберзі постав МУР — Мистецький Український Рух, що проіснував тільки 3 роки. Значення цього "художньо-ідейного товариства" досить вагоме. Це, по-перше, вдала спроба згуртувати талановите українство. По-друге, - організація видавничої справи. По-третє, - відновлення творчої полеміки в кращих традиціях вітчизняної літератури, дискусій між представниками різних художніх стилів та напрямків. По-четверте, існування МУРу сприяло розвиткові української літератури на чужині.

Протягом своєї кількарічної діяльності МУР провів три з'їзди, кілька теоретичних конференцій, видано три збірники з матеріалами літературних та політичних полемік, художній альманах. Понад 1200 книжок побачили світ в Малій Бібліотеці МУРу (серед них 250 — українська проза, поезія та драматургія, зокрема, з творчого доробку І. Багряного, В. Барки, Т. Осьмачки, У. Самчука та ін.).

З початком 50-х років ХХ століття відбувається "велике переселення українства" за океан, зокрема до США, Австралії, Канади. Тому МУР, як могутній духовно-мистецький центр, поступово й закономірно втрачає свій вплив, згортаючи крила. Та вже в 1954р. в Нью-Йорку народжується Об'єднання українських письменників "Слово". Ця професійна літературна спілка, як і належить, мала свій статут й офіційно зареєстрованих членів: засновників (22 особи) та 34 кореспондентів.

Громадська і художня діяльність української діаспори стала зворотнім віддзеркаленням тодішньої радянської дійсності:

- створення Українського уряду в екзилі;
- заснування органів Української церковної влади, зокрема УГКЦ (Української Греко-католицької церкви), що була офіційно заборонена в Радянському Союзі за проповідування ідей української державності та самостійності;
- народження об'єднань МУР та "Слово" на протипагу Спілці письменників СРСР;
- наявність дискусій в середовищі українського емігранства, "політично-художньої" полеміки, що отримала назву "Велика література", й відбувалась в 1946 році за участю І. Багряного, В. Державина, У. Самчука, Ю. Шереха, О. Грицяя та ін. (Принагідно згадаємо літературні дискусії

1920-30 рр. на Радянській Україні, що теж набули великого розголосу в письменстві УРСР тощо).

Така активна громадянська позиція з'явилась як наслідок історичного поневолення рідної нації, як можливість самоствердження хоча б на чужині, як доказ волелюбності українського народу. Вищеперелічені об'єднання та організації піддавались брутальній критиці в колишньому СРСР. Ідеологічна машина працювала в іншому ритмі, в умовах радянської дійсності, коли панівний у науці про літературу соціологічний метод послідовно зводив художню творчість до класового еквіваленту.

Проте і в літературі українського зарубіжжя другої пол. ХХ віку простежуються певні негативні тенденції, що гальмували його художньо-естетичний розвій. Вони з'явилися як наслідок впадання в крайнощі, надмірного захоплення історичними моментами. Перш за все, це, безперечно, масова (на попередніх етапах 50-60-х рр.) заполітизованість мистецьких творів. Звідси і поява значної кількості книг-спогадів про військові події, романи, повісті, есе на військову тематику; серія прозових полотен описового характеру про сталінський режим, голод на Україні тощо. Бурхливе зростання письменницьких лав нагадувало початок ХХ віку, де з появою УНР з'явився "свіжий вітер почуттів, думок та прагнень", де все молоде й талановите мріяло про велику українську літературу, творило, експериментувало з вірою в прекрасне майбуття. Проте, в даному разі трагізм власної долі посилював бажання писати, залишити для нащадків правдиву розповідь про пекло на Україні.

Друге: надмірна політична заангажованість спричинила деяку нетерпимість до інакодумання (чи інакомислення), а тим більше — до аполітичності. Загалом таке явище вилеється в деяких авторів у фанатичне підпорядкування художнього процесу ідеї (не обов'язково комуністичній чи національній).

Третє: розпорошення літератури діаспори, по "групах за симпатіями до певних ідеалів".

І останнє: поява "синдрому літературного гетьманства" за девізом "мої ідеї, твори, програма, ідеологічні засади — істина в останній інстанції".

Такі моменти, хоча й протистояли ідеям уніфікації тогочасної масової радянської української літератури, проте де в чому, як не парадоксально, копіювали її. Маємо на увазі появу значної кількості творів на "побутову" тематику, про

розбудову колгоспів, заводів в СРСР, зведення електростанцій, дорожніх магістралей тощо.

Художня проза діаспори, створена українськими авторами в післявоєнні часи, - це ряд різноманітних за жанрово-стильовою природою творів великої форми - романів, повістей тощо із літературного надбання більш як 160-ти майстрів пера. Окрім того, багатогранна новелістика, сотні збірок оповідань, есе, численна мемуарна спадщина.

Звичайно, йдеться про літературу, що народилась в мистецьких колах української діаспори Західної Європи, Канади, США та інших країн. Парадоксом виявився факт - необізнаності європейського, та й не тільки, читача з кращими творами вітчизняної зарубіжної прози. Відсутність необхідної критичної літератури, а також потрібних перекладів іноземними мовами спричинили необгрунтовані твердження про невисокий художній рівень нашої еміграційної прози. Подібні заяви певних зарубіжних критиків якщо не спростовуються, то проблематизуються яскравістю та неординарністю творів В. Барки, Є. Андіївської, Т. Осьмачки, Д. Гуменної, І. Багряного та ін., стимулюють постійний інтерес як фахівців, так і читацької аудиторії.

Специфіка феномену вітчизняної діаспорної прози полягає в постійному глибокому й водночас паралельному тяжінні як до власного літературного ґрунту, так і до кращих європейських художніх зразків. Ментальність українського письменства в ситуації чужомовного довкілля та особливостей психології і способу життя інших народів інтенсивно віддзеркалюється у прозових творах, особливо у великих кількатомних полотнах.

Проблема вивчення художньої системи української прози полягає в тому, щоб врешті-решт довести існування в рідній літературі феноменального мистецького явища - еміграційної прози як жанрово-стильової естетичної цілісності. Потреба глибинного вивчення зумовлена і рядом інших факторів. Завдяки інтенсивному аналізу літературного процесу другої пол. XX століття відкриваються нові, забуті для читачів і критиків імена українських прозаїків, збирається багатий історико-літературний матеріал. Він потребує ґрунтовного розгляду за рахунок введення в науковий обіг нових персоналій та невивчених жанрових прозових форм, загального теоретичного осмислення. Застосування системного підходу дослідження української еміграційної прози другої пол. XX ст. дасть змогу представити це художнє явище не як конгломерат

різнорідних структур, а як множину взаємодіючих елементів, що має певні фази розвитку і проходить поетапну еволюцію та збагачення естетичними концепціями та поетикою іноземних літератур.

Значною мірою завдяки світовому літературознавству накопичено чималий досвід у дослідженні широкого кола проблем, пов'язаних з світовою культурою, проте художньо-публіцистична проза, передусім українська еміграційна романістика поки що не стала об'єктом комплексного аналізу в контексті іноземних літератур.

Своєчасним і доцільним здається вивчення вітчизняної діаспорної прози у руслі становлення і розвитку основних літературних напрямків епохи, з орієнтацією на виявлення особливостей взаємодії літературних стилів.

Сучасні дослідження еміграційної романістики зумовлені гостро-дискусійним станом проблем, пов'язаних з генезисом та еволюцією жанру роману, розвитком цього жанру в модерній літературі українського зарубіжжя, його різновидами. Всебічне висвітлення багатогранних і складних теоретичних проблем романного генезису, комплексний аналіз процесів, які відбуваються зараз в українських діаспорних літературних колах, зможе дати новий і цікавий історико-художній матеріал про специфіку стану та основні шляхи розвитку жанру українського роману в Західній Європі, Канаді чи Австралії.

На часі дослідження особливостей поетики; з'ясування співвідношення образно-художнього, біографічного та філософського аспектів еміграційної прози; характеристики її головних ідейно-тематичних ліній

Доробок письменників-емігрантів — органічне художнє явище, повне протиріч, багате ідеями, мріями, символами. Це цікавий непізнаний острів рідної літератури, що чекає своїх відкривачів і популяризаторів.

Література:

1. Грушевський М. Предок: Оповідання. — К., 1991. — С. 120.
2. Рудницький Л. Література з місією// Слово і час. — 1992. - №2. — С. 45.